

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ

Кафедра туристичного та готельно-ресторанного бізнесу

Допущено до захисту

Завідувачка кафедри

_____ Давиденко І.В.

“ ___ ” _____ 2020 р.

Кваліфікаційна робота
на здобуття освітнього ступеня бакалавр
за спеціальністю *242 Туризм*

за освітньою програмою Туризм

на тему:

ПЕРСПЕКТИВИ ВПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ СВІТОВОГО
ДОСВІДУ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГО ТУРИЗМУ І СТВОРЕННЯ
КЛАСТЕРІВ СІЛЬСЬКОГО ТУРИЗМУ

Виконавець,
студентка ДФН, гр. 47
Завгородня Ірина Олександрівна

Науковий керівник,
к.е.н., доцент **Михайлюк О.Л.**

Одеса 2020

ЗМІСТ

	стор.
ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГО ТУРИЗМУ.....	7
1.1. Сутність понять: туризм, туристична діяльність, види туризму, сільський туризм.....	7
1.2. Нормативно-правові засади розвитку сільського туризму в світі та Україні.....	14
РОЗДІЛ 2. ДОСВІД КЛАСТЕРИЗАЦІЇ СІЛЬСЬКОГО ТУРИЗМУ В СВІТІ.....	30
2.1. Рівень розвитку сільського туризму в світі.....	30
2.2. Аналіз процесу кластеризації туристичної діяльності у світі.....	44
2.3. Світовий досвід процесу кластеризації сільського туризму.....	60
РОЗДІЛ 3. ПЕРСПЕКТИВИ ВПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ КЛАСТЕРИЗАЦІЇ СІЛЬСЬКОГО ТУРИЗМУ.....	74
3.1. Існуючі види і моделі кластерів сільського туризму в Україні.....	74
3.2. Перспективи впровадження світового досвіду процесу кластеризації сільського туризму в Україні.....	85
ВИСНОВКИ.....	96
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	99

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Сільський туризм на сьогоднішній день є одним з перспективних напрямків розвитку індустрії туризму в світі. Помітний інтерес до розвитку означеного виду туризму пов'язаний зі зміною умов існування людини, ритму його життя, а відповідно - рівня його здоров'я, з появою так званих "хвороб цивілізації", у зв'язку, з чим зростає необхідність забезпечення оптимальних умов відпочинку, профілактики, лікування та відновлення здоров'я населення різного віку і професій. Сільський (або зелений) туризм може вирішити проблему необхідності реабілітації, психічного оздоровлення за рахунок впливу на здоров'я людини природних, екологічних чинників.

Популярність сільського зеленого туризму як виду відпочинку пов'язана з тим, що він найбільшою мірою відповідає рекреаційним потребам людей, які живуть в умовах урбанізованого середовища, в районах зі складною екологічною ситуацією, що страждають від гіподинамії і постійного нервового перенапруження.

У результаті розвитку сільського туризму городяни мають можливість отримувати здоровий відпочинок за цілком прийнятними цінами, а сільські жителі - можливість ефективніше використовувати свій житловий фонд, реалізувати частину виробленої сільськогосподарської продукції прямо на місці.

Питаннями розвитку сільського туризму в світі займаються: Агаларова Є. Г., [10] Баканова А. А., [12] Васильев В., [16] Зарічна А.А.[26] та інші; процеси кластеризації вивчають: Портер М. Е.[51], Морік І.[82], Секелі В. [95], Мальська М.П [35] та інші; питання розвитку сільського туризму України висвітлюються у працях: Нездоймінова С. Г.[40, 43], Герасименко В.Г.[20], Михайлюк О.Л.[37], Давиденко І.В [38] та інші.

Мета дослідження: аналіз сучасного стану розвитку сільського туризму; упровадження світового досвіду процесу кластеризації сільського туризму в Україні.

Завдання:

- розглянути теоретичні поняття: туризм, туристична діяльність та сільський туризм;
- дослідити нормативно-правові засади розвитку сільського туризму;
- охарактеризувати рівень розвитку сільського туризму в світі;
- проаналізувати процес кластеризації туристичної діяльності та процес кластеризації сільського туризму в світі;
- дослідити існуючі види та моделі кластерів сільського туризму в Україні;
- надати пропозиції щодо впровадження світового досвіду процесу кластеризації сільського туризму в Україні.

Об'єкт дослідження – об'єкти сільського туризму і кластерні утворення на базі сільського туризму в світі та Україні.

Предмет дослідження – процес впровадження в Україні світового досвіду кластеризації сільського туризму.

Інформаційна база дослідження. Дослідження проводилося на основі аналізу нормативно-правових документів європейських країн, України та інших держав, статистичних даних держкомстату України, літературних та Інтернет-джерел.

Методи дослідження: порівняльного, історичного, статистичного аналізу - для аналізу умов розвитку туризму; SWOT- аналізу; аналогії, метод аналіз-синтез, системно-структурний – для систематизації основних понять.

Практичне значення кваліфікаційної роботи полягає у наступному:

- надана характеристика теоретичних понять: туризм, туристична діяльність, сільський туризм. тощо;

- досліджено нормативно-правові засади розвитку сільського туризму;
- оцінено рівні розвитку сільського туризму в світі;
- досліджено процес кластеризації туристичної діяльності та процес кластеризації сільського туризму в світі;
- Проаналізовано існуючі види та моделі кластерів сільського туризму в Україні
- надано пропозиції щодо впровадження світового досвіду процесу кластеризації сільського туризму в Україні.

Структура і зміст роботи. Кваліфікаційна робота складається з трьох розділів; містить 14 таблиць, 15 рисунків, 2 додатки, висновки і пропозиції. Список літератури складається з 102 найменувань.

Публікації та апробація результатів дослідження. Окремі результати дослідження були представлені на науково-практичних конференціях у вигляді публікацій тез доповідей у збірниках наукових праць:

1. Завгородня І. О. Природоохоронні території та національні парки як фактор розвитку туризму в різних регіонах північної Америки. – Матеріали круглого столу та студентської науково-практичної конференції «Туристичний та готельно-ресторанний бізнес: світовий досвід та перспективи розвитку для України» від 12 квітня 2018 року. – м. Одеса.- С. 605-609.

2. Завгородня І. О. Маркетингова оцінка діяльності туроператора «Веселка». - «Туристичний та готельно-ресторанний бізнес: світовий досвід та перспективи розвитку для України» 15 квітня 2020 року.- ОНЕУ, Одеса.- С. 305-307

3. Завгородня І. О. Кластери к чинник розвитку сільського туризму у Чорногорії. –«Туристичний та готельно-ресторанний бізнес: світовий досвід та перспективи розвитку для України» 15 квітня 2020 року.- ОНЕУ, Одеса.- С.484-187.

4. Завгородня І. О. Перспективи впровадження світового досвіду процесу кластеризації сільського туризму в Україні. -Туристичний та готельно-ресторанний бізнес: світовий досвід та перспективи розвитку для України» 15 квітня 2020 року.- ОНЕУ, Одеса.- С. 311-314.

ВИСНОВКИ

Таким чином, у ряді держав сільський туризм є провідним напрямком туристичної діяльності, що знаходить відображення в національних концепціях розвитку туризму. Ці концепції, окрім економічного (комерційного) аспекту, несуть також важливе ідеологічне навантаження. Як правило, розвиток сільського туризму забезпечує зберігання національних традицій та етнокультурної спадщини, природного та етнокультурного середовища, архітектурних та історичних цінностей та традиційного способу життя.

У країнах, де сільський туризм має значну питому вагу на туристичному ринку, активно використовується державне регулювання означеної сфери. Його основною метою є розбудова та розвиток сільських територій. Разом з державною підтримкою у країнах створюються асоціації сільського туризму, що сприяють його розвитку шляхом надання консалтингових, маркетингових та інформаційних послуг.

Світовий досвід свідчить, що використання кластерного підходу в економіці розвинутих країн значною мірою сприяє підвищенню їх стійкості та конкурентоспроможності. Кластерна концепція стала новим інструментом розвитку економік провідних країн. Вона передбачає альтернативний підхід до теорії конкуренції, надаючи можливість отримання вигоди кожному суб'єкту кластера, у рамках якого його учасники за рахунок розвитку нових зв'язків та кооперації отримують конкурентні переваги, що дозволяє їм успішно конкурувати у глобальному середовищі.

Головними перевагами кластеризації туризму є доступність для підприємств: інновації, спеціалізація, постійний розвиток нових товарів і послуг, доступність наукових досліджень і необхідної інформації, доступність кваліфікованих людських ресурсів, маркетинг і просування, фінансування і підтримка. Загалом кластеризація сільського туризму

забезпечує формування брендів на сільських територіях та створює їх локальний імідж, що ґрунтується на якісних місцевих продуктах та послугах.

Використання кластерної концепції у реальній економіці України передбачає створення та розвиток кластерів, які повинні стати новими точками її оновлення та зростання. Процес кластеризації в Україні має свої особливості, які не завжди відображають позитивну динаміку як кластера в цілому, так і його окремих учасників. Однією з цілей реалізації кластерної політики в Україні є подолання різноманітних бар'єрів та «вузьких місць», які перешкоджають ефективній взаємодії підприємств та організацій, що входять до складу кластеру. До них слід віднести недостатній рівень організаційного розвитку, а саме відсутність ефективних організаційних структур управління кластерами.

Варто зазначити, що для успішного розвитку кластерних ініціатив у сфері сільського туризму в Україні потрібно у першу чергу дотримуватися наступних рекомендацій, розроблених на базі світового досвіду процесу кластеризації сільського туризму:

1. Необхідно на державному рівні розробити та затвердити Національну програму кластерної економіки України.
2. Розробити та затвердити стратегію підвищення конкурентоспроможності регіонів на основі формування та розвитку кластерних структур у сфері сільського туризму.
3. Забезпечити державою сприятливого ділового середовища для розвитку малих та середніх підприємств.
4. Забезпечення більш стійких зв'язків між підприємництвом, науково-освітніми та науково-дослідними закладами, державними установами та громадськими організаціями у кластерних структурах.
5. Створення координаційних центрів у міністерствах та відомствах за формуванням транскордонних, національних та регіональних кластерів сільського туризму, враховуючи пріоритети національного і загальноєвропейського розвитку.

6. Втілення інноваційних освітніх програм для підготовки та перепідготовки спеціалістів, які приймають участь в розвитку та функціонування галузі сільського туризму.

7. Організація проведення наукових досліджень із визначення пріоритетів формування національних та регіональних кластерів сільського туризму

8. Утворення національної та регіональних рад з конкурентоспроможності з чіткою координацією на розроблення та виконання проєктів туристичних кластерних об'єднань сільського туризму, реалізація туристичних кластерних ініціатив.

9. Стимулювання обласними державними адміністраціями в регіонах організації взаємодії влади в великим, середнім та малим туристичним та сільським бізнесом на основі формування регіональних кластерів сільського туризму.

10. Розроблення обласними державними адміністраціями програм розвитку кластерної економіки в галузі сільського туризму в регіонах на період до 2025 року.

11. Створення загальнодержавної інформаційно-аналітичної системи з розповсюдження інформації про формування та розвиток туристичних кластерів сільського туризму, моніторингу процесу їх розвитку та поширення інформації позитивного досвіду кластерного розвитку на міжнародному, національному та регіональному рівнях, сприяння створенню центрів знань

12. Створення можливості для участі українських кластерних об'єднань сільського туризму у міжнародних кластерних альянсах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про діяльність приватних туристських підприємств туризму [Електронний ресурс]: Закон Іспанії затверджений Парламентом від 14.01.1965 № 231/1965. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.boe.es/buscar/doc.php?id=BOE-A-1965-3989>
2. Про затвердження плану заходів Міністерства аграрної політики та продовольства України щодо розвитку сільського зеленого та еногастрономічного туризму на сільських територіях на період до 2020 року: Наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України від 17 квітня 2019 № 216.- [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://minagro.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-planu-zahodiv-ministerstva-agrarnoyi-politiki-ta-prodovolstva-ukrayini-shchodo-rozvitku-silskogo-zelenogo>
3. Про компетенції в галузі туризму [Електронний ресурс]: Закон Іспанії затверджений Парламентом від 08.07.1963 №48 / 1963.- [Електронний ресурс].– Режим доступу: <https://www.boe.es/buscar/doc.php?id=BOE-A-1963-13978>
4. Про особисте селянське господарство . Закон України, затверджений Верховною Радою України від 05.04.2015 № 742-IV. –.- [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>.
5. Про підтримку сільського розвитку Європейським Сільськогосподарським Фондом у справах Сільськогосподарського Розвитку: Регламент ради ЄС від 20.09.2005 № 1698/2005.- [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://minjust.gov.ua/m/str_45873
6. Про Туризм : Закон України, затверджений Верховною Радою України від 04.11.2018 №324/95-ВР .- [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>.

7. Послуги туристичні. Засоби розміщення. Терміни та визначення ДСТУ 4527:2006. – К. : Держспоживстандарт України, 2006 (Національний стандарт України). – С. 28.

8. Проект Закону про внесення змін до Закону України "Про особисте селянське господарство" щодо розвитку сільського зеленого туризму України: від 02.07.2015 № 2232а.- [Електронний ресурс]. –Режим доступу:http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55828

9. Проект Закону про внесення змін до Податкового кодексу України щодо оподаткування доходів, отриманих у сфері сільського зеленого туризму України: від 14.12.2017 № 7400.- [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63151

10. Агаларова Є. Г. Особливості формування сільського туристичного ринку / Є.Г. Агаларова, Є.А. Косинова // Молодий вчений. – 2012. - №11.

11. Александрова, А.Ю. Міжнародний туризм[Текст] / А.Ю. Александрова. М.: Росток, 2003. – 396 с.

12. Баканова А.А. Формування та реалізація системі розвитку сільського туризму в регіоні / А. А. Баканова. – СПб. – 2005

13. Бартман В. Пропаганда конкретного розвитку культурного туризму як нішевої стратегії в малих юрисдикціях [Текст] / В. Бартманн, Матеріали Восьмої Австралійської науково-дослідної конференції з туризму та гостинності.: Бюро досліджень туризму, Австралія. – 1998.

14. Біржаков М.Б. Введення до туризму: Підручник [Текст] / М. Б. Біржаков. – СПб.: Видавничий дім «Герда», 2014. – 554 с. – ISBN978-5-94125-131-5.

15. Британская модель организациисельскоготуризма // Справочно-информационная служба «Центрмеждународноготуризма». [Электронный ресурс]. – Режим доступу: <http://worldwidetour.ru/content/16/2/>.

16. Васильев. В. Сільський зелений туризм – від роз'єднаних садиб до територіальних кластерів: брошура / В. Васильев, О. Гафурова, Ю.Зінько,

М. Рутинський, Т. Шпеник, М. Товт. – 2017. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://issuu.com/ukraineards/docs/szt-book_web

17. Власенко О.В. Роль агротуризму в реформуванні сільських підсобних підприємств / О. В. Власенко. – Улан-Уде. – 2008. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://economy-lib.com/disser/265103/a#?page=1>

18. Войнаренко М.П. Кластерні моделі об'єднання підприємницьких структур у туристичній галузі та сфері розваг / М.П. Войнаренко. – Вісник ДІТБ. Серія: Економіка, організація і управління підприємствами (в туристичній сфері). - 2007. - №11. - С.13-19. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://tourlib.net/statti_ukr/vojnarenko.htm

19. Всесвітня туристична організація. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу. - <http://www.unwto.org>

20. Герасименко В.Г. Державне регулювання сфери туризму України в контексті процесів євроінтеграції / За заг. ред. В.Г. Герасименко, О.Л.Михайлюк . — К.: ФОП Гуляєва В.М., 2019. — 332 с.

21. Грабовський Ю.А. Спортивний туризм: навч. посібник [Текст] / Ю. А. Грабовський, О.В.Скалій, Т.В.Скалій. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2009. – 204 с. – ISBN978-966-10-0004-8.

22. Даітов В. В. Світовий досвід організації агротуризму / В. В.Даітов // «Еко- та агротуризм: перспективи розвитку на локальних територіях». –2011. – С. 42–45.

23. Європейська федерація сільського туризму. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.Eurogites.org/>.

24. Єрмакова О.А. Підвищення конкурентоспроможності приморських регіонів України на основі кластерної моделі / О.А.Єрмакова. — Одеса, 2011 — 198 с.

25. Закон, що встановлює умови здійснення діяльності, пов'язаної з організацією та продажем поїздок чи перебувань. Закон Франції, затверджений Сенатом Франції від 03.07.1992 № 92-645. – Електронний ресурс].

доступу: <https://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT000000527137&categorieLien=cid>

26. Зарічна А. А. Європейський досвід розвитку сільського туризму / А. А. Зарічна // Економіка Криму. – 2011. - № 4(37). – с. 256-269.
27. Здоров А.Б. Формування та розвиток агротуристичних комплексів / А.Б. Здоров // АПК: економіка, упр. – 2005- № 10. - С. 59-64.
28. Зеленін О.А Туристична діяльність: сутність, види туризму, особливості організації [Текст] / О. А. Зеленін, М. Г. Леухова, Є. С. Геніна // Вісник Кемеровського державного університету. – 2015. - № 2 (62). – С. 273-278.
29. Іссерман А. Чого ми хочемо від теорії розвитку сільської місцевості? [Текст] / А. Іссерман // Зростання та зміни. – 1998. - 29 (3). – сс. 344-351.
30. Кандела Г. Економіка туристичних напрямків: навч. посібник [Текст] / Г. Кандела, П. Фігіні. – Л.: Спрінгер, 2012. – 463 с. – ISBN 978-3-642-20874-4.
31. Клозе Д. Ж. У. Переваги сільського туризму, роль держави та аспекти навчання та співпраці [Текст] / Урочисте виступ, проведений в Центральній та Східно-Європейській Федерації для сприяння конференції.: «Розвиток сільського туризму в Болгарії і в балканських країнах». Карлово. – 1994.
32. Короткий аналіз розвитку туризму в сільській місцевості в Німеччині .- [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://de.agrardialog.ru/files/prints/entwicklung_des_tourismus_in_landlichen_raumen_in_deutschland.pdf
33. Країни – члени ЕСЕАТ .- [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.eceat.org/>. – офіційний сайт ЕСЕАТ – Європейського центру екологічного та сільськогосподарського туризму.

34. Макінтош Р.У. Туризм: принципи, практики, філософії: навч. посібник [Текст] / Р.У. Макінтош, Ч. Р. Голднер, Р. Б. Річі. – Н.-Й.: Джон Вілей, 2000. – 734 с. – ISBN047-132-210-5.

35. Мальська М. П. Типи і моделі кластерів сільського туризму в Україні / М. П. Мальська, Ю. В. Зінько. - Вісник Київського національного університету культури і мистецтв. Серія: Туризм. – 2018. - № 2. – С. 8-22.

36. Марінін М. М. Туристичні формальності та безпека в туризмі / М. М. Марінін. – М.: Финансы и статистика, 2004. – 144 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://tourlib.net/books_tourism/marinin.htm

37. Михайлюк О.Л. Туристичні кластери на базі сільського (зеленого) туризму // Зелена економіка. Зелені інвестиції. Зелений туризм : матеріали II Міжнародного форуму 25-26 вересня 2014 р., м. Одеса / НАН України, Ін-т пробл. ринку та екон.-екол. дослідж. та ін. – Одеса Пальміра, 2014. – 248 с. (с.230-234.)

38. Михайлюк О.Л., Давиденко І.В. Механізми і перспективи функціонування туристичних кластерів в Одеській області// Вісник соціально-економічних досліджень: зб. наук. праць.- Одеса: Одеський національний економічний університет. 2018. № 3 (67). С 44-52.

39. Намазбеков М. Кластерное развитие в условиях глобализации: опыт зарубежных стран // Analytic. - 2005. -№3. - С. 8-14.

40. Нездоймінов С. Г. «Зеленый» туризм как фактор процессов глобализации в Украинском Придунавье // Век глобализации – 2017. – № 1 (21). – С. 63-72.

41. Нездоймінов С. Г. Державно-приватне партнерство в агрорекреаційній сфері регіону / С. Г. Нездоймінов // Агросвіт : науково-практичний журнал. Вип. 17. – К. : ДКС Центр, 2013. – С. 17-22.

42. Нездоймінов С. Г. Інституційні чинники формування територіальної мережі агротуризму в Україні // Сучасні парадигми розвитку конкурентоспроможного агропромислового виробництва : колективна

монографія / під ред. д.е.н., проф. Ю. О. Нестерука. – Умань : Візаві, 2013. – 364 с.

43. Нездоймінов С. Г. Проблеми екологізації рекреаційно-туристичного природокористування в контексті «зеленого» зростання економіки регіону // Стан та перспективи розвитку економіки України в умовах глобалізації: теорія та практика : монографія / під ред. д.е.н., проф. О.О. Непочатенко. – Умань: СПД Сочінський, 2014. – Частина 1. – 384 с. (с. 51-69).

44. Нікітіна О. А. Уточнення понятійного апарату в розвитку теорії та практики регіонального сільського туризму [Текст] / Нікітіна О.А., Кушнарєнко Є. П. // вісник Чувашского університету. – 2010. - С. 400–405.

45. Нордін С. Туристична кластеризація та інновації: шляхи до економічного зростання та розвитку / С. Нордін // Європейський науково-дослідний інститут туризму, Швеція. – 2003. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.etour.se/download/

46. Оцінка туристично-рекреаційного потенціалу регіону : монографія / за заг. ред. В. Г. Герасименко. - Одеса: ОНЕУ, 2016. — 262 с. (Коллектив авторів)

47. Оцінка якості стандартів сільського туристичного житла.- [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://quality.eurogites.org/>. – офіційний сайт ЕСЕАТ.

48. Пантюхіна С.С. Аналітичний огляд стратегічних та практичних даних щодо деяких європейських країн у розвитку сільського господарства / С. С. Пантюхіна. - [Електронний ресурс].-Режим доступу: http://просельскийтуризм.pf/assets/files/recommendations_project_fin.pdf

49. Перехід сільського туризму, орієнтованого на внутрішню Індію .- Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://knowledge.wharton.upenn.edu/article/going-rural-tourism-focuses-on-indias-hinterland/>.

50. Пінаєв А.В. Перспективи використання зарубіжних моделей розвитку сільського туризму в Російській практиці/ Пінаєв А.В. // Сервис в России и за рубежом. – 2015. -№4. – С. 32-36
51. Портер, М. Е. Конкуренція / М. Е. Портер: пер. с англ. – М. : Видавничий дім Вільямс, 2005. – 608 с.
52. Рутинський М. Й. Зелений туризм: навч. посібник[Текст] / М. Й.Рутинський, Ю. В. Зінько. – К.: Знання, 2008. – 271 с.
53. Саак О. Е. Менеджмент в соціально-культурному сервісі та туризмі: навч. посібник [Текст] / О. Е. Саак, Ю. А. Пшеничних. – СПб.: Пітер, 2007. – 512 с.
54. Сільський зелений туризм в Україні .- [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://tourlib.net/statti_tourism/podmogilnye.htm
55. Сільський та екологічний туризм як фактор стійкого розвитку території [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://tourlib.net/books_green/siet.htm.
56. Сільський туризм в Європі .- [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ruraltourisminternational.org/France>.
57. Слепокурова А. С. Геоєкологічні та інноваційні аспекти розвитку туризму в Криму [Текст] / А. С. Слепокурова. – Сімферополь: СОНАТ, 2000. – 100 с.
58. Сокол Т. Г. Основи туристичної діяльності: Підручник / Під ред.доктора пед. наук, проф. Орлова В. Ф. - К.: Грамота, 2004. – 327 с.
59. Спілка сільського та зеленого туризму України.- [Електронний ресурс]. – Режим доступу:<https://www.greentour.com.ua/en>
60. Суспільство. Культура. Освіта України [Текст]: Монографія / [Старотсін В. П.]. – Видавничий дім Академії Природознавства, 2016. – 168 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.monographies.ru/docs/2016/07/file_578f019caa03b.pdf
61. Туристичні кластери 300+. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу - <http://travelpeople.com.ua>

62. Українському сільському зеленому туризму 20 років Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.csi.org.ua/regrozv/national-experience/20-rokiv-ukrayinskomu-silskomu-zelenomu-turyzmu-ta-yiyi-zasnovnyku-go-spilka-spryyannya-rozvytku-silskogo-zelenogo-turyzmu-v-ukrayini/>
63. Університет Пурдюю США. Матеріали дослідницької програми Discoverey park .- [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.discoverypark.e-enterprise.purdue.edu>.
64. Харріс Г. Становлення міжнародного туризму в ХХІ сторіччі: Підручник [Текст] / Г. Харріс, М. Кац Каннет. – М.: Фінанси та статистика, 2000. – 237 с. – ISBN0-935047-20-4.
65. Чудновський О. Д. Розвиток сільського туризму: навч. посібник [Текст] / О. Д.Чудновський, М. А. Жукова, М. О. Боков, С. А. Нефедкіна. – М.:КНОРУС, 2017. – 154 с. ISBN 978-5-406-03557-3.
66. Шилова С.Г. Зелений дім: організація сільського туризму: навч. посібник / С. Г. Шилова, Н. Я. Терехова, О. Ю. Образцова, М. І. Буйволова. – Красноярск: Город, 2010. – 104 с.
67. Шпенік Т.К. Ключові терміни сільського зеленого туризму / Т. К. Шпенік – Ужгород: Ужгородський нац. університет
68. Що таке WWOOF?.- [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.woof.org/>. – офіційний сайтWORLD WIDE OPPORTUNITIES ON ORGANICFARMS.
69. Babalola A., Tourism Cluster in Italy: Microeconomics of Competitiveness / K. Bennis, M. Caltigirone, J. L. Manjarrez,A. Tanizawa / /Final Report. - 2011.
70. Beni, M.C. Globalizacao do Turismo: Megatendencias do Setor e a Realidade Brasileira / M.C. Beni. - Aleph: Sao Paulo, Brazil, 2003. - 208p. - ISBN 978-8576571087.

71. Capone F. TouristClusters, DestinationsandCompetitiveness, Theoreticalissuesandempiricalevidence / F. Capone, R. Taylor. - London, NewYork, 2016

72. Centre for Cities, McKinsey & Company, Industrial revolutions: capturingthe growth potential [Electronicresource]. – Access: (http://www.centreforcities.org/wp-content/uploads/2014/07/FINAL_Centre-for-cities-report2014.pdf)

73. Clasificaciones de Asetur .- [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ecoturismorural.com/index.php?accion=clasificaciones>

74. ClusterCompetitivenessAssessment: EightIndustrialandServicesClustersinPalestine [Electronicresource]. – Access: http://pdf.usaid.gov/pdf_docs/Pnadg726.pdf.

75. Da Cunha, S.K. Tourism cluster competitiveness and sustainability: Proposal for a systemic model to measure the impact of tourism on local development / S.K. da Cunha, J.C.da Cunha // Bar Braz. Adm. Rev. – 2005. - № 2. - pp. 47–62.

76. Europeinfigures[Electronicresource] / EurostatYearbook. – 2010. – Access.- [Електронний ресурс]. – Режим доступу:<http://epp.eurostat.ec.europa.eu>

77. Eurostat database - European Commission. Tourism_statistics_-_annual_results_for_the_accommodation_sector. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу:<https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/submitViewTableAction.do>

78. Farm Stay .- [Електронний ресурс]. – Режим доступу:<http://www.farmstay.co.uk/about-us.dot>. – офіційний сайт національного центру сільського господарства Великобританії.

79. Ferreira, J. Regional competitiveness of a tourism cluster: A conceptual model proposal / J. Ferreira, C.Estevao // Rev. Encontros Científicos Tour. Manag. Stud. – 2009. - № 5. – pp. 37–51.

80. Final Report on the Expert Group in Enterprise Clusters and Networks [Electronicresource]. –

Access:http://ibr.hi.is/sites/ibr.hi.is/files/final_report_of_the_expert_group_on_enterprise_clusters_and_networks

81. Hall C.M. Wine Marketing: A Practical Guide, Butterworth-Heinemann / Hall C.M. Mitchell R. – 2008. [Electronicresource]. – Access: http://lib.hcmup.edu.vn:8080/eFileMgr/efile_folder/efile_local_folder/2013/12/2013-12-16/tvefile.2013-12-16.9697699575.pdf

82. Ilija M. Clusters as a Factor of Rural Tourism Competitiveness: Montenegro Experiences / Ilija M. // Business Systems Research. – 2013. - Vol. 4. - No. 2.

83. Ivanis M. General model of small entrepreneurship development in tourism destinations in Croatia [Text] / M. Ivanis // Tourism and Hospitality Management. — 2011. — Vol. 17, No. 2. — P. 231-250.

84. Jackson J. Clusters in regional tourism: An Australian case / J. Jackson, P. Murphy // Ann. Tour. Res. - 2006. - №33. – pp. 1018–1035.

85. La normativa española sobre turismo rural / Estudios Turísticos. – Rosa María Hernández, 2010. – Access.- [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://estadisticas.tourspain.es/img-iet/Revistas/RET-183-2010-pag25->

86. Lagos D. Business Clusters Formation as a Means of Improving Competitiveness in The Tourism Sector / D. Lagos, G. Curtis // European Research Studies. – 2008. – Vol. XI, Issue (1-2). – pp. 111-121.

87. Lagos D. Business clusters formation as a means of improving competitiveness in the tourism sector / D. Lagos, G. Curtis // European Research Studies. – 2008. - Vol. XI, Issue (1-2). - pp. 111-121

88. Lin C., Dosmukhambetov Tourism Cluster: Microeconomics of Competitiveness / Ch. Folkman, R. Krishnan, K. Jerusalem [Electronicresource]. – Access: http://www.isc.hbs.edu/resources/courses/moc-course-at-harvard/Documents/pdf/student-projects/Israel_Tourism_2013.pdf

89. Marketing Quality Rural Tourism Leader Technical Dossier[Electronicresource] / European Commission. – March,1995. – Access:.- [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://ec.europa.eu>

90. Melisidou S. Tourism clusters as a potentially effective tool for local development and sustainability / S. Melisidou, A. Papageorgiou, D. Papayiannis, S. Varvaressos // Journal of tourism research/- Vol.№ 9. – [Electronicresource] / <http://jotr.eu/index.php/volume9/75-melissidou>

91. Meyer-Cech K. Food Trails in Austria / Meyer-Cech K. Sharples C.M, Mitchell L., Macionis R., Cambourne, B. // Food Tourism Around the World: Development, management and Markets. – Oxford. – 2003. - pp. 149-157.

92. Partalidou M. Locally and socially embedded tourism clusters in rural greece tourismos / M. Partalidou, S. Koutsou // An international multidisciplinary journal of tourism. – 2012. - Vol. 7. - No 1. - pp. 99-116,

93. Peiró-Signes A. The effect of tourism clusters on US hotel performance / A. Peiró-Signes, M. D. V. Segarra-Oña, L. Miret-Pastor, R. Verma // Cornell Hospitality Quarterly. – 2015. - Vol.56 No.2. - pp. 155-167.

94. RochaH. EntrepreneurshipandDevelopment: TheRoleofClusters / H. Roch // SmallBus.Econ. – 2004. - №23. – pp. 363–400.

95. Szekely V. Tourism clusters as a tool for the improvement of rural competitiveness: first experiences fromSlovakia / V.Szekely // European Rural Development Network Studies, Rural Areas and Development. – 2010. - Vol. 7. -p. 116.

96. Tobin F. Cluster development in rural tourism areas of South Kerry – Reflections on the process / F. Tobin, C. Boland. – 2013.[Electronicresource]. – Access:<https://pdfs.semanticscholar.org/7df7/ac58265d59603919b34d1ca27f8b2d9>

97. Tourism as a Development Strategy in Rural Areas Adjacent to the Crocker Range, National Park, Sabah [Electronicresource] / ASEAN. – Hjulmand, L.G., Nielsen, U., Vesterlokke, P., Busk, R.J., 2003. – Access: www.arbec.com.my/pdf/art8jammarmar03.pdf

98. Jasheva G. Klasteri v beloruskoj ekonomike // Nauka i innovatsii. – 2012, №8. –S. 34-36, №9, - S. 28-30.

99. Nechorosheva L.N., Struk V.A., Avdejchik O.V., Kravchenko V.I. Osobennosti struktury regionalnykh klasterov intellektualnogo obespechenia innovatsionnoj dejatel'nosti// Problemy upravlenija. – 2009, №1. – S. 44-50.

100. EUVITA Cluster [Electronicresource]. – Access: <https://www.clustercollaboration.eu/cluster-organisations/euvita-cluster>

101. Zona Aei cluster del turismo de extremadura [Electronicresource]. – Access: <https://www.clustercollaboration.eu/cluster-organisations/aei-cluster-del-turismo-de-extremadura>

102. Zona clúster del turismo de extremadura [Electronicresource]. – Access: http://clusterturismoextremadura.es/seccion/cluster_3